

Спільною рисою цієї доби для всіх країн було те, що основна маса населення феодальної доби проживала не в містах чи замках, а в сільських поселеннях. Як зазначав Ф. Бродель, навіть у XV – XVIII ст. світ являв собою все ще велику селянську країну, де від 80 до 90 відсотків існувало за рахунок обробітку землі [6, 60].

Отже, запропонована для розгляду тема є складною, багатопланою. Дослідження ж із проблем медієвістики в Україні потребує значної підтримки з боку держави (навчання, відрядження за кордоном за рахунок держави).

1. Грановський Т. Н. *Лекции по истории средневековья*. – М., 1986.
2. Ле Гофф Ж. *Цивилизация средневекового Запада*. – Екатеринбург, 2005.
3. Толочко П. П. *Князь в Древней Руси: власть, собственность, идеология*. – К., 1992.
4. Толочко П. П. *Древнерусский феодальный город*. – К., 1998.
5. Моця О. П. *Київська Русь і країни Європи: характерні риси східнослов'янської державності, рівні міжнародних відносин та напрямки контактів // Укр. істор. журн.* – 2007. – № 1.
6. Бродель Ф. *Структуры повседневности: возможное и невозможное*. – М., 1986.

С. А. Лапшин

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРАВЛІННЯ ГЕТЬМАНСЬКОГО УРЯДУ (1734 – 1750 рр.)

Історія України XVIII ст. систематично привертала увагу істориків: всебічно вивчена діяльність І-ї та ІІ-ї Малоросійських колегій, натомість заснування і функціонування Правління Гетьманського уряду (ПГУ) випало з поля зору дослідників. Тому наукове дослідження проблем його заснування, здійснених ним політичних і соціально-економічних перетворень в Україні, залишається одним з актуальних завдань вітчизняної історичної науки.

Провідне значення у процесі дослідження функціонування ПГУ мають теоретико-методологічні засади. Роботу над дослідженням функціонування ПГУ варто розпочати зі з'ясування понятійного апарату. В ході опрацювання спеціальної літератури нами визначено такі терміни, як політична влада, Гетьманщина, автономія, централізм, інкорпорація, камералізм. При цьому, методологічною основою дослідження є наукові праці істориків М. Барга [1], І. Крип'якевича [2], А. Пронштейна [3], А. Санцевича [4], В. Сарбея [5], І. Ковальченка [6].

Важливе значення мають сучасні теоретико-методологічні підходи і рішення, запропоновані академіком І. Ковальченком. Вони передбачають: а) ліквідацію прогалин в дослідженні історії України і світової історії; б) виявлення поряд з об'єктивним і масовим ролі суб'єктивного й індивідуального в історичному розвитку; в) поєднання аналізу подій і процесів з розкриттям альтернативи розвитку [6, 3 – 9].

В рамках теорії впливу “рівнозначних” факторів (геополітичного, політичного, економічного, соціального, духовного, антропологічного, географічного, біологічного та ін.) на історичний розвиток визначимо поняття політичної влади як центральної, організаційної й регулятивно-контрольної засади політики, що характеризується реальною здатністю класу, групи чи індивіда проводити свою волю без огляду на активний чи пасивний опір інших індивідів чи соціальних груп.

Гетьманщина – термін кабінетного походження. В досліджуваний період переважно застосовувався термін „Військо Запорозьке” або, з боку Російської імперії, – „Малая Россия”. У XVIII ст. Гетьманщину називали

„Малоросія”, але цей термін не точний, оскільки в інші періоди „Малоросією” називали також території поза межами Гетьманщини. У XIX ст. історики називали Україну „Гетьманщиною”, а в XX ст. радянські історики почали вживати термін „Лівобережна Україна”.

Автономія – право населення національно-територіальної одиниці самостійно визначати і здійснювати державну владу.

Централізм – система управління (або організація), що ґрунтується на принципі суворого підпорядкування місцевих установ (органів) вищим, при управлінні з одного центру.

Інтеграція (інкорпорація) – політичний процес, спрямований на злиття суспільних, політичних, військових, економічних структур або етносів у рамках єдиної держави з метою протидії деструктивним внутрішнім і зовнішнім чинникам.

Асиміляція (уподібнення) – процес поступового розчинення самостійної держави (народу) серед іншої держави, внаслідок якого держава, що асимілюється, втрачає власні характерні ознаки (мову, традиційну культуру, національну самосвідомість) та засвоює етнічні стереотипи іншої.

Камералізм – вчення про бюрократичне управління, яке характеризується такими рисами: а) функціональний принцип управління передбачає створення установ, які спеціалізуються в конкретній галузі; б) заснування владних установ на засадах колегіальності, чіткої регламентації повноважень чиновників, спеціалізації канцелярської сфери, уніфікованого штату та платні.

Важливою складовою теоретико-методологічних основ дослідження функціонування ПГУ стали принципи багатофакторності та синкретизму (передбачають дослідження проблеми крізь призму взаємозв'язків суспільно-політичних, соціально-економічних і національно-культурних чинників. Для дослідження історії заснування й функціонування ПГУ варто використовувати магістральні напрями, характерні як для формацийного, так і цивілізаційного підходів.

Методологічну основу запропонованої розробки складає комплекс філософських, загальнонаукових і спеціально-наукових законів, методів і принципів. Основними є закони діалектики, логіки суспільного розвитку та матеріалістичного розуміння суспільних процесів і осіб – історизм, науковість, об'єктивність, системність, конкретний аналіз і плюралізм.

Принцип історизму виступає як засіб вивчення виникнення та розвитку подій в конкретних історичних умовах від нижчих форм до вищих. Крім того, принцип історизму передбачає зорієнтованість на розуміння, пізнання досліджуваної епохи в категоріях культури, матеріальних та ідейних умов на основі певних об'єктивних закономірностей. Теоретичні положення принципу історизму вимагають: а) вивчати внутрішні закони суспільного явища, виокремлювати головні періоди його розвитку і особливості; б) враховувати своєрідність і єдність кожного елементу загальної структури; в) враховувати єдність, наступність і поступальність історичного процесу.

Принцип науковості реалізується шляхом застосування теоретико-методологічної реконструкції досліджуваних подій – передбачає доказовість положень та висновків, використання широкої джерельної бази.

Принцип об'єктивності означає незалежність від світоглядних та суспільно-політичних орієнтацій дослідника, він застосовується з метою уникнення суб'єктивного ставлення та ґрунтовного вивчення предмету дослідження. Науковці мають керуватися тезою відомого західноєвропейського фахівця в галузі теорії й історії

історичної науки Й. Рюзена, який зазначав, що об'єктивність, до якої прагне історик, означає "чесний виклад і реконструкцію наукового пізнання минулого без створення на основі сучасних політичних реалій нового історіографічного міфу".

Принцип системності використовується з метою розкриття цілісності об'єкта і його багатоаспектності, що забезпечить аналіз складових як цілісної системи.

Принцип конкретного аналізу передбачає врахування тогочасних історичних умов, що є необхідним для об'єктивного вивчення функціонування ПГУ.

Принцип плюралізму є обов'язковою умовою для дослідження і передбачає правомірність існування та врахування протилежних поглядів на аспекти проблем дослідження.

Зважаючи на складність та багатоаспектність предмета дослідження, методологія заснована на синтезі методів. Ключовими є наступні.

Типологічний метод дозволяє провести відбір, класифікацію, систематизацію й аналіз джерел і літератури; виявити і включити в дослідження раніше неопубліковані документи; дослідити архівні матеріали, які стосуються питань заснування ПГУ та трансформації політико-адміністративної структури Гетьманщини.

Метод критичного аналізу застосовується під час розгляду нормативно-правових актів та всього комплексу архівних матеріалів. Особливу цінність мають законодавчі акти імператорів, Кабінету міністрів та Сенату. Застосування цього методу при аналізі джерел дозволяє прослідкувати характер та розвиток інкорпораційної політики уряду Російської імперії в 30 – 50-х рр. XVIII ст. та внутрішньополітичну ситуацію в Гетьманщині.

Проблемно-хронологічний метод визначає структуру дослідження (послідовність проведення аналізу, структуру викладу матеріалу) та дозволяє розглядати події в часовій послідовності й виокремити історичні події в їх діалектичному зв'язку, досягти теоретичного узагальнення цілого і частин.

Історико-правовий метод використовується при аналізі питань, пов'язаних з політичними реорганізаціями в Україні у 30 – кінці 40-х рр. XVIII ст., який дає можливість з'ясувати процес інкорпорації інституцій Гетьманщини до політико-адміністративних та суспільно-економічних структур Російської імперії.

Ретроспективний метод дозволяє звернутися до історичного минулого, виділити характерні риси та особливості заснування та функціонування ПГУ в досліджуваній період.

Метод системного аналізу передбачає врахування загальної ситуації в Російській державі та на міжнародній арені, на фоні якої реалізовувалася українська політика – відбувалася ліквідація інституту гетьманства, заснування та подальше функціонування ПГУ в 1734 – 1750 рр.

Діалектичний метод дозволяє отримати повне й об'єктивне уявлення про умови історичної дійсності України у другій чверті – середині XVIII ст. в межах розуміння її зумовленості, зв'язку з культурою, світоглядом та іншими галузями життя українського суспільства.

Метод комплексного підходу до предмета дослідження є універсальним. Він дозволяє збалансовано охарактеризувати всі компоненти теми і реконструювати цілісну картину ліквідації інституту гетьманства в 1734 р., запровадження та функціонування ПГУ, особливостей інкорпораційної політики Російської імперії щодо України-Гетьманщини в другій чверті-середині XVIII ст.

Метод структурно-функціонального аналізу дозволяє з'ясувати характерні риси, особливості функціонування та компетенції владних установ у структурі організації державної влади Гетьманщини в досліджуваній

період. Також за допомогою цього методу можуть бути проаналізовані законодавчі акти Російської імперії щодо України та ПГУ.

Логічний метод надає можливість послідовно і комплексно розкрити аспекти заснування та функціонування ПГУ відповідно до конкретних історичних умов другої чверті-середини XVIII ст.

Порівняльний метод має бути покладений в основу пошуку зв'язків (наступності) з попередніми історичними періодами. Зокрема, зроблений нами висновок, що створення ПГУ було одним з етапів інкорпораційної політики Російської імперії, яка була розпочата імператором Петром I, посилена у 1730 – 40-х рр. і завершена ліквідацією української козацької держави у 1764 р.

Ряд наукових завдань вирішується за допомогою методичного інструментарію інших наук.

Метод контекстної інтерпретації правових актів дозволяє проаналізувати нормативно-правову базу функціонування ПГУ – накази, інструкції імператорів, Сенату та ін. Статистичний метод використовується при аналізі соціально-економічної історії Гетьманщини, структури українського суспільства та її змін в період функціонування ПГУ.

Таким чином, теоретико-методологічна основа розгляду проблем функціонування ПГУ є основним, вихідним положенням, на якому базується наукове дослідження. Тому комплексне застосування вказаних методів дає можливість залучити широкое коло джерел та наукової літератури для об'єктивного узагальнення та реалізації поставленої мети, з'ясувати функціональні особливості та трансформацію політично-адміністративного і суспільно-політичного устрою Лівобережної України в діалектичному розвитку історичного процесу, сприяє висвітленню змісту та напрямів історичного процесу поступової інкорпорації України до складу Російської імперії й ліквідації її політичної автономії.

1. Барг М. Категории и методы исторической науки. – М., 1984.
2. Крип'якевич І. Нарис методики історичних досліджень. Завдання історичної методики // Укр. істор. журн. – 1967. – № 2.
3. Пронштейн А. Методика исторического исследования. – Ростов-на-Дону, 1971.
4. Санцевич А. Методика исторического исследования. – К., 1989.
5. Сарбей В. Очерки по методологии и историографии истории Украины (период капитализма). – К., 1989.
6. Ковальченко И. Методы исторического исследования. – М., 1987.

Л. Г. Тупчієнко-Кадирова

СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ БІОГРАФІЧНИХ ДОКУМЕНТІВ (на прикладі навчання Ю. С. Мейтуса)

Документальна архівна спадщина відомого радянського композитора, уродженця Єлисаветграда Юлія Сергійовича Мейтуса є достатньо великою, інформативно значущою, цікавою, але мало дослідженою. На наш погляд, у джерелознавчих дослідженнях слід було би враховувати майбутнє переведення інформаційної складової архівних документів у бази даних або знань, тобто структурувати інформацію таким чином, щоб наблизитися до утворення переліків-списків ознак для пошуку, утворюючи одночасно відповідні комплекси. В наших попередніх дослідженнях офіційних та особистих листів спадщини Ю. С. Мейтуса ми вже визначали структурні елементи (СЕ), за якими можна збирати не